

Ψυχολογικές θεωρήσεις της τρομοκρατίας

Δημήτριος Ζήσης, Γεώργιος-Κύριλλος Λάζαρης, Θεοδώρα Μυλωνά

ΨΧ116: Πολιτική Ψυχολογία
Τμήμα Ψυχολογίας ΕΚΠΑ
Χειμερινό εξάμηνο 2024-2025

Περιεχόμενα

01

Εισαγωγή

02

Περί ορισμού

- ❖ Ζητήματα συμφωνίας
- ❖ Παραδείγματα ορισμών

03

Τυπολογία

04

Ψυχολογικές θεωρίες

05

Take home
messages

06

Βιβλιογραφία

01. Εισαγωγή

Το Καθεστώς του Τρόμου

- ❑ Στις 30 Αυγούστου 1793 η Συμβατική Εθνοσυνέλευση των Γάλλων επαναστατών, με εξέχουσα προσωπικότητα τον Ροβεσπιέρο, ανακοίνωσε πως, εφεξής, ο τρόμος θα ήταν *l'ordre du jour* (στην ημερήσια διάταξη) με δρακόντεια μέτρα ασφαλείας ως μέσο για την περιφρούρηση της Επανάστασης.

- ❑ Σύντομα, οι μαζικές εκτελέσεις θορύβησαν ακόμη και τους πρώην υποστηρικτές των μέτρων, οι οποίοι χρησιμοποίησαν τον όρο *τρομοκρατία* (*terrorism*) για να αποδώσουν την κατάχρηση εξουσίας του Ροβεσπιέρου, την υπερβολική χρήση του τρόμου (Schmid, 2023).

Η εκτέλεση του Ροβεσπιέρου. Πηγή: Βικιπαίδεια

01. Εισαγωγή

- Στην αυγή του 21^{ου} αιώνα, το φαινόμενο της τρομοκρατίας έχει πλέον διαφορετική διάσταση. Η παγκοσμιοποίηση, η ανάδειξη υπερδυνάμεων, η άνοδος του θρησκευτικού φονταμενταλισμού και η εκτεταμένη πρόσβαση σε όπλα μαζικής καταστροφής, αποτελούν ορισμένα μόνο χαρακτηριστικά της σύγχρονης τρομοκρατίας (Stevens, 2005· Victoroff, 2005).
- Οι επιθέσεις της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 2001 και η επακόλουθη κήρυξη του “πολέμου στην τρομοκρατία” με πρωτοστάτιδες τις ΗΠΑ αποτέλεσαν τομή στην έρευνα του φαινομένου, η οποία απέκτησε βαρύνουσα σημασία (Silke & Schmidt-Petersen, 2017). Ο αντίκτυπος μίας τρομοκρατικής επίθεσης, πρακτικός και, κυρίως, ψυχολογικός, καθιστά πλήρως κατανοητή την προσπάθεια εντοπισμού των αιτίων της.

George W. Bush, πρόεδρος των ΗΠΑ το 2001.

01. Εισαγωγή

- Ποιός είναι όμως ο ρόλος της ψυχολογίας;
- Αν και, εύλογα, οι πολιτικοί επιστήμονες και οι κοινωνιολόγοι έχουν την μερίδα του λέοντος στην έρευνα της τρομοκρατίας και των αντιτρομοκρατικών πολιτικών, τα πεδία συνεισφοράς της ψυχολογίας είναι θεμελιώδη.
- Με την κύρια προβληματική να περιστρέφεται γύρω από το ερώτημα “Ποιός είναι δυνατόν να γίνει τρομοκράτης;”, η ψυχολογική έρευνα έχει να παρουσιάσει πληθώρα θεωρητικών μοντέλων για την προσωπικότητα, τα κίνητρα, τις πεποιθήσεις και, συνολικά, τα αίτια γέννησης της τρομοκρατίας (Horgan, 2017· Houghton, 2014).

02. Δυσκολίες διατύπωσης ορισμού

*“Η τρομοκρατία είναι σαν την πορνογραφία * δεν χρειάζεται να ορισθεί, όλοι την αναγνωρίζουν μόλις την δουν...”*

Finlay, 2009

- ❖ Τι κοινό έχει η Hezbollah με τους Proud Boys, ο Osama bin Laden με τον Νέλσον Μαντέλα, οι Πυρήνες της Φωτιάς με τον IRA, οι Γκρίζοι Λύκοι με το διεθνές LGBT κίνημα;
- ❖ Η δράση όλων των παραπάνω προσώπων, οργανισμών και κινημάτων έχει χαρακτηριστεί ως τρομοκρατία κατά το παρελθόν (Freedman, 2010).
- ❖ Οι χαρακτηρισμοί αυτοί, κάθε άλλο παρά αντικείμενο ομοφωνίας (Meserole & Byman, 2019), είναι ενδεικτικοί της διάστασης που επικρατεί στην αντίληψη του “ποιος θεωρείται τρομοκράτης”.

02. Δυσκολίες διατύπωσης ορισμού

Τρομοκράτης ή αγωνιστής για την ελευθερία;

Το πρόβλημα είναι πολυεπίπεδο· αφενός η ποικιλομορφία του φαινομένου οδηγεί σε διαμάχες σχετικά με τα στοιχεία που το αποτελούν (Crenshaw, 2000), με την έλλειψη ομοφωνίας να περιστρέφεται κυρίως γύρω από τα εξής ερωτήματα:

- ❖ 1. Στοχεύει αποκλειστικά αθώους, αμάχους; Αν ναι, πώς ορίζονται; (σε ποια κατηγορία ανήκουν στρατιώτες σε στρατόπεδο, αστυνομικοί εκτός υπηρεσίας, βοηθητικό στρατιωτικό προσωπικό, πολιτικοί εμπλεκόμενοι σε στρατιωτικό σχεδιασμό;)
- ❖ 2. Είναι αναπόσπαστο μέρος της η πρόκληση τρόμου;
- ❖ 3. Μπορούν τα κράτη να θεωρηθούν δράστες; (Jackson, 2011· Stevens, 2005)
- ❖ 4. Ποιες οι διαφορές από άλλα είδη (πολιτικής) βίας (γενοκτονία, εθνοκάθαρση, κρατική καταστολή, οργανωμένο έγκλημα/μαφία, επαναστατική βία);

02. Δυσκολίες διατύπωσης ορισμού

Εθνικό συμφέρον ή παγκόσμια συνεργασία;

Αφετέρου, η επί μακρόν χρήση του όρου *τρομοκρατία* με έντονα αρνητική, υποτιμητική χροιά, τον έχει μετατρέψει σε ρητορικό εργαλείο καταδίκης και απονομιμοποίησης στα ΜΜΕ και τον πολιτικό λόγο. Έτσι, η εμπλοκή πολιτικών συμφερόντων οδηγεί σε μεροληψίες στην προσπάθεια ορισμού του φαινομένου (π.χ. ορισμοί που αποκλείουν τα κράτη ως πιθανούς “τρομοκράτες”, ή αποκλείουν πρακτικές στις οποίες επιδίδεται ένα καθεστώς) και εύλογα εμποδίζει την καθολική συναίνεση (Jackson, 2011· Kruglanski & Fishman, 2006).

02. Παραδείγματα ορισμών

Τα Ηνωμένα Έθνη, τονίζοντας την έλλειψη διεθνούς συμφωνίας, ορίζουν αδρώς την τρομοκρατία ως

“μέθοδο εξαναγκασμού που μετέρχεται χρήσης ή απειλής χρήσης βίας με σκοπό την διασπορά φόβου και, ακολούθως, την επίτευξη πολιτικών ή ιδεολογικών στόχων.”

02. Παραδείγματα ορισμών

Ο Schmid, κάνοντας εκτεταμένη ανασκόπηση της βιβλιογραφίας και απευθυνόμενος σε εκατοντάδες ειδικούς (Chojnowski, 2020), κατέληξε σε έναν ορισμό 12 σημείων, ο οποίος παρατίθεται επίσης από τα Ηνωμένα Έθνη και συγκεντρώνει ομοφωνία μεταξύ των ειδικών.

1. Διττή φύση: Ιδεολογία αλλά και πρακτική.
2. Σε τρία πλαίσια: Ως κρατική καταστολή, ως μέσο προπαγάνδας, ως μέσο ανορθόδοξου πολέμου.
3. Εργαλειοποίηση θυμάτων: Αφενός εξαναγκασμός δια τρόμου, αφετέρου υποστήριξη ομοϊδεατών.
4. Κατεξοχήν πολιτική φύση.
5. Η φύση των θυμάτων, άμαχοι, συνήθως αθώοι.
6. Διαφοροποίηση μεταξύ θυμάτων και στόχων.
7. Ενστάλαξη τρόμου σε ένα ακροατήριο που ταυτίζεται με τα θύματα.
8. Χαρακτήρας εκστρατείας, επαναληψιμότητα.
9. Πολλαπλά δυνητικά κίνητρα και στόχοι (από προσωπική εκδίκηση μέχρι εθνική απελευθέρωση).
10. Ποικιλία δυνητικών δραστών: “μοναχικοί λύκοι”, μικρές ομάδες, διακρατικές οργανώσεις, κράτη (Schmid, 2011).

02. Παραδείγματα ορισμών

❖ Αντίστοιχα, επιδιώκοντας περισσότερο αντιπροσωπευτικούς, σύντομους και πρακτικούς ορισμούς, ο Shanahan (2016) εστίασε στα εξής χαρακτηριστικά:

1. Μη διάκριση (indiscriminateness) μεταξύ μελών της ομάδας-στόχου της επίθεσης.
2. Πρόκληση βλάβης ή απειλή πρόκλησης βλάβης.
3. Ψυχολογικός αντίκτυπος (κυμαινόμενος από τρόπο μέχρι ενθουσιασμό) σε μία ομάδα παρατηρητών της επίθεσης.
4. Προώθηση μίας “ατζέντας”.

❖ Ενώ ο Jackson (2010) ορίζει την τρομοκρατία ως:

χρήση βίας ή απειλής της ως συμβολική πράξη επικοινωνίας, στην οποία τα άμεσα θύματα εργαλειοποιούνται ως μέσο για δημιουργία αίσθησης φόβου σε ένα ακροατήριο, για πολιτικού περιεχομένου σκοπό.

03. Τυπολογία τρομοκρατίας κατά Chojnowski (2020)

Κατηγορία	Τύπος
1. Δράστης	Κρατική – Υποκινούμενη από το κράτος – Μη κρατική
2. Κίνητρο	Πολιτικό – Εγκληματικό – Προσωπικό (ιδιοσυγκρασιακό)
3. Τελικός στρατηγικός στόχος	Απελευθέρωση – Επανάσταση – Αντίδραση (αντιεπαναστατικός) – Θρησκευτικός – Ουτοπικο-αποκαλυπτικός (μιλλεναριανιστικός)
4. Στρατηγική επίτευξης στόχων	Άμεση (ανατροπή της καθεστηκυίας τάξης) – Έμμεση αιτιότητα – Προπαγάνδα μέσω δράσης
5. Σχέση με την εξουσία	Καταστολή – Αμυντική – Επιθετική
6. Χαρακτήρας άμεσων στόχων	Προσωπικός – Αντικειμενικός (οικονομία) - Συμβολικός
7. Αντίκτυπος στις διεθνείς σχέσεις	Εθνικός/Εσωτερικός – Διεθνής – Υπερεθνικός

04. Ψυχολογικές θεωρίες

- ❖ Στη μελέτη των αιτίων της τρομοκρατίας, κυριαρχούν δύο γενικές προσεγγίσεις:
- ❖ Η πρώτη την προσεγγίζει ως ένα *σύνδρομο*, επιχειρώντας να εντοπίσει στους τρομοκράτες διακριτά χαρακτηριστικά, είτε εσωτερικά (π.χ. προσωπικότητα, κίνητρα) είτε εξωτερικά (π.χ. φτώχεια, καταπίεση).
- ❖ Αντιθέτως, η δεύτερη αντιλαμβάνεται την τρομοκρατία ως *εργαλείο*, ως ένα μέσο για την επίτευξη στόχων, δυνητικά επιλέξιμο από τον καθένα (Kruglanski & Fishman, 2006).

04. Ψυχοπαθολογία

- ❖ Για πολλές δεκαετίες, η έρευνα για τα ψυχολογικά αίτια της τρομοκρατίας εστίασε στην ψυχοπαθολογία των δραστών. Η ακρότητα των πράξεών τους καθώς και το γεγονός ότι ελάχιστα άτομα, μολονότι με κοινές εμπειρίες και υπόβαθρο, προέβαιναν σε αυτές, ενίσχυε την άποψη πως οι τρομοκράτες χαρακτηρίζονται από ένα ξεχωριστό ‘ψυχολογικό προφίλ’.
- ❖ Η βιβλιογραφία καταδεικνύει μεγαλύτερα ποσοστά ψυχικών διαταραχών στους ‘μοναχικούς’ τρομοκράτες (π.χ. Kaczynski, Breivik) συγκριτικά με τους οργανωμένους τρομοκράτες και τον γενικό πληθυσμό, με αναφορές του Pantucci (2015) ότι το 40% πάσχει από κάποια μορφή ψυχιατρικής διαταραχής (Kenyon et al., 2021).

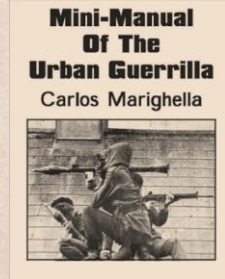
Oklahoma city bombing.
Πηγή: Βικιπαίδεια

04. Ψυχαναλυτικές προσεγγίσεις

- ❖ Σε αυτήν την πρώιμη απόπειρα ερμηνείας της τρομοκρατίας συνέβαλε το θεωρητικό πλαίσιο της ψυχανάλυσης, εστιάζοντας στον ρόλο της ταυτότητας, των ασυνείδητων διεργασιών, των μηχανισμών άμυνας και των δυναμικών εντός της ομάδας.
- ❖ Ο Crayton (1983) πρότεινε ότι πολιτικά βιώματα, όπως ο εξευτελισμός και η υποταγή, μπορεί να αφυπνίσουν έναν βρεφικό ναρκισσισμό· ακολουθεί η γέννηση ενός ηγέτη (αυτοεξύψωση) ή ενός ακόλουθου (συγχώνευση), καθώς και η προβολή του ναρκισσιστικού θυμού σε έναν εξωτερικό εχθρό.

04. Κοινωνικοί παράγοντες

- ❖ Υπό ένα περισσότερο κοινωνιολογικό πρίσμα και με έμφαση στη γέννηση της επιθετικότητας, πλαίσια όπως η υπόθεση ματαίωσης-επιθετικότητας και η θεωρία σχετικής αποστέρησης εστιάζουν στον ρόλο καταστασιακών παραγόντων, όπως η ματαίωση στόχων και η οικονομική δυσπραγία, αντίστοιχα.
- ❖ Συνυπολογίζοντας τον γνωστικό παράγοντα, σύμφωνα με τη θεωρία κοινωνικής μάθησης (Bandura), η τρομοκρατία αποτελεί μία μορφή βίαιης συμπεριφοράς που το άτομο μαθαίνει μέσω της κοινωνικοποίησής του (διδασχές, κατήχηση) και της παρατήρησης (απόδοση τιμών, δόξα τρομοκράτη).

04. Κοινωνικοί παράγοντες

- ❖ Παράλληλα, το συναισθηματικό κόστος, οι ενοχές και η αυτοεπίκριση που εύλογα προκύπτουν από μία τόσο ακραία πρακτική, αποφεύγονται με τη χρήση μηχανισμών ηθικής απεμπλοκής, όπως η απανθρωποποίηση των θυμάτων, η ηθική δικαιολόγηση (ως πράξη άμυνας, θεϊκή προσταγή), η μετατόπιση και διάχυση της ευθύνης.
- ❖ Στο παράδειγμα της Αλ-Κάιντα, ο Kiraz (2016) σημειώνει στη διάχυση της ευθύνης τον ρόλο της συλλογικότητας (collectivity) λαμβάνοντας υπόψη τις στενές φιλικές σχέσεις σε πολλές τρομοκρατικές ομάδες (π.χ. ομάδα Kelkal στη Γαλλία), ενώ για την απανθρωποποίηση σχολιάζει την ηθική δικαιολόγηση της απαγορευμένης από τον μουσουλμανικό θρησκευτικό νόμο θανάτωσης αμάχων μέσα από την κατηγοριοποίησή τους ως “απίστων” (infidelization), οι οποίοι νομιμοποιούν (μέσω ψήφου, απόδοσης φόρων) καθεστώτα και ηγέτες που θεωρούνται αντίθετα στο Ισλάμ.

04. Κριτική

- ❖ Η οπτική τόσο της ψυχοπαθολογίας, όσο και των ψυχαναλυτικών πλαισίων στερείται τεκμηρίωσης και είναι αναγωγιστική (εξηγώντας ομαδικά φαινόμενα αποκλειστικά στο ατομικό επίπεδο). Παράλληλα, θεωρίες που εστιάζουν σε κοινωνικούς παράγοντες αποτυγχάνουν να ερμηνεύσουν γιατί μόνο λίγα από τα άτομα που εκτίθενται σε αυτούς στρέφονται στην τρομοκρατία, ενώ αγνοούν τις ομαδικές και πολιτισμικές διεργασίες (Houghton, 2009).
- ❖ Έτσι, η έρευνα έχει απομακρυνθεί από την αναζήτηση ενός προφίλ και από μονοδιάστατα, στατικά μοντέλα. Η εμπλοκή στην τρομοκρατία γίνεται αντιληπτή ως *μονοπάτι*, “το προϊόν όχι μίας μεμονωμένης απόφασης, αλλά το τελικό αποτέλεσμα μίας διαλεκτικής διεργασίας που ωθεί σταδιακά το άτομο στην βία” (McCormick, 2003, σελ. 492).

04. Από τα προφίλ στα μονοπάτια

❖ Ο Horgan (2008) θεωρεί την τρομοκρατική δραστηριότητα ως διαδικασία τριών σταδίων (αρχική επαφή, δέσμευση, απεμπλοκή), αναγνωρίζοντας διαφορετικές διεργασίες στο καθένα. Αναφέρει έξι παράγοντες κινδύνου που οδηγούν σε ανοικτότητα στην τρομοκρατία:

1. Συναισθηματική ευαλωτότητα
2. Απογοήτευση από συμβατική πολιτική
3. Τάυτιση με θυματοποιημένη ενδο-ομάδα
4. Ηθική νομιμοποίηση
5. Αίσθηση επιβράβευσης
6. Συγγένεια-δεσμοί με ομοϊδεάτες

04. Η τρομοκρατία ως εργαλείο

- ❖ Περνώντας στη δεύτερη προσέγγιση, η τρομοκρατία γίνεται πλέον αντιληπτή ως ένα εργαλείο, ένα μέσο. Η χρήση του εξαρτάται από δύο προϋποθέσεις: την αξιολόγησή του ως αποτελεσματικού (συντελεστικότητα), αφενός, και ως ηθικά αποδεκτού (νομιμοποίηση), αφετέρου.
- ❖ Η νομιμοποίηση προκύπτει από έναν ηθικό (υπο)λογισμό· πρέπει η αξία-σκοπός που προάγεται μέσω της τρομοκρατίας (π.χ. αποχώρηση ξένων στρατευμάτων) να θεωρηθεί σημαντικότερη από την αξία που υπονομεύεται (π.χ. ζωή αμάχων) (Kruglanski & Fishman, 2006).

05. Take home messages

- ❖ Ο ορισμός της τρομοκρατίας είναι πεδίο διαφωνιών.
- ❖ Το φαινόμενο παρουσιάζει τεράστια ποικιλία και ετερογένεια.
- ❖ Την έρευνα για την τρομοκρατία διατρέχουν δύο προσεγγίσεις: η πρώτη αποδίδει τα αίτια σε ψυχολογικούς και κοινωνικούς παράγοντες (syndrome) , ενώ η δεύτερη επικεντρώνεται στην εργαλειακή της φύση (tool).
- ❖ Η ψυχολογική μελέτη της τρομοκρατίας έχει δυνητικές εφαρμογές στα σύγχρονα ζητήματα ασφαλείας.

Βιβλιογραφία

- Chojnowski, L. (2020). On Terrorism and its Typologies. *Security Dimensions. International and National Studies*, 33, 22-39.
- Crenshaw, M. (2000). The psychology of terrorism: An agenda for the 21st century. *Political Psychology*, 21(2), 405-420.
- Finlay, C. J. (2009). How to do things with the word 'terrorist'. *Review of International Studies*, 35(4), 751-774.
- Freedman, B. (2010). Officially blacklisted extremist/terrorist (support) organizations: A comparison of lists from six countries and two international organizations. *Perspectives on Terrorism*, 4(2), 46-52.
- Horgan, J. G. (2017). Psychology of terrorism: Introduction to the special issue. *American Psychologist*, 72(3), 199-204.
- Houghton, D. P. (2014). *Political psychology: Situations, individuals, and cases*. Routledge.
- Jackson, R. (2011). In defence of terrorism: Finding a way through a forest of misconceptions. *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*, 3(2), 116–130.

Βιβλιογραφία

- Kruglanski, A. W., & Fishman, S. (2006). The psychology of terrorism: “Syndrome” versus “tool” perspectives. *Terrorism and Political Violence*, 18(2), 193-215.
- Meserole, C., & Byman, D. (2019). *Terrorist definitions and designations lists*. Global Research Network on Terrorism and Technology, Paper No 7, Royal United Services Institute for Defence and Security Studies.
- Schmid, A. (Ed.). (2011). *The Routledge handbook of terrorism research*. Taylor & Francis.
- Schmid, A. P. (2023). *Defining terrorism*. International Center for Counter-Terrorism.
- Silke, A., & Schmidt-Petersen, J. (2017). The golden age? What the 100 most cited articles in terrorism studies tell us. *Terrorism and Political Violence*, 29(4), 692-712.
- Stevens, M. J. (2005). What is terrorism and can psychology do anything to prevent it?. *Behavioral Sciences & the Law*, 23(4), 507-526.